

О. А. Грива, С. А. Макієнко

Міжкультурні комунікації в процесі формування і збереження культурної ідентичності

В статті розглянуті проблеми культурної ідентичності в сучасному полікультурному світі. Актуальність даного розгляду пов'язана з тим, що у глобалізованому суспільстві розгортається криза людської ідентичності, як індивідуальної, так і групової. Головною метою статті автори вбачали аналіз міжкультурних комунікацій як потенційного ресурсу для підвищення ефективності процесу формування і утримання культурної ідентичності особистістю в умовах багатокультурної освіти.

***Ключові слова:** міжкультурні комунікації, культурна ідентичність, полікультурний світ, багатокультурна освіта.*

Постановка проблеми. Найважливіша роль ідентичності відбувається в тому, що вона дозволяє людині визначити своє місце в соціокультурному просторі і адекватно орієнтуватися в навколишньому світі. Кожна людина потребує упорядкованості своєї життєдіяльності, її співвідношення з існуванням інших людей і це може бути отримано тільки в співтоваристві з іншими. Для придбання ідентичності особистість повинна добровільно прийняти пануючі в даному суспільстві цінності, норми, свідомість, звички та інші засоби комунікації. Оскільки кожен індивід є одночасно членом кількох соціальних і культурних спільнот, то залежно від типу групової приналежності прийнято виокремлювати різні види ідентичності – професійну, громадянську, етнічну, політичну, релігійну та культурну. Важливе місце в структурі ідентичності займає культурна ідентичність, вона відіграє певну роль в формуванні та соціалізації особистості.

Під культурною ідентичністю мається на увазі приналежність індивіда до якої-небудь культури чи культурної групи, що формує ціннісне ставлення людини до самої себе, інших людей, суспільству і світу в цілому.

Можна сказати, що сутність культурної ідентичності полягає в усвідомленому прийнятті індивідом відповідних культурних норм і зразків

поведінки, ціннісних орієнтацій і мови, в розумінні свого «Я» з позицій тих культурних характеристик, які прийняті в даному суспільстві. Культурна ідентичність передбачає формування в індивіда стійких якостей, завдяки яким ті чи інші культурні явища або люди викликають у нього симпатію чи антипатію, залежно від чого він вибирає відповідний тип, манеру і форму спілкування.

Однією з основних людських потреб є різноманітні взаємозв'язки з навколишнім світом та колективна життєдіяльність, яка реалізується в процесі ідентифікації індивіда з певними ідеями і цінностями, соціальними групами та культурами.

Ступінь розробленості проблеми. У поняття «ідентичність» існує тривала історія. Своєю появою та широким розповсюдженням в міждисциплінарному науковому обігу в 60-х рр. пришлого сторіччя термін зобов'язаний американському психологу Еріку Еріксону. Він вбачав в ідентичності фундамент особистості, від якого залежать показники її психосоціального благополуччя. З другої половини 70-х рр. поняття ідентичності стало популярним в колі соціально-гуманітарних наук. Сьогодні воно широко використовується в психології, філософії і культурології.

Поряд з соціологічним та психологічним напрямом розвідок в бік ідентичності існує широке проблемне поле в філософській науці. В сучасному філософському дискурсі тривають пошуки в трьох підходах: наративний, який шукає самототожність у конструюванні відносних і варіативних «оповідей» (Р. Рікьор), прагматичний, яким надається особливого значення ідентичності повсякденності (Б. Вальденфельс, М. Мерло-Понті), та найбільш цікавий для нас – комунікативний, яким комунікації вбачаються головним чинником ідентичності (Ю. Габермас).

Для української філософської науки найбільш актуальними стали питання національної ідентичності (В. Горлова, О. Моргун, М. Скринник, М. Степико) та культурної ідентичності (О. Лосик, Н. Мадей, В. Малахов, В. Шинкарук). При аналізі феномену культурної ідентичності та пошуку шляхів застосування

потенціалу міжкультурних комунікацій для формування і збереження культурної ідентичності в полікультурному суспільстві України, ми зверталися до праць Є. Бистрицького, О. Єрмоленка, В. Ляха, Л. Ситниченка та С. Пролєєва, в яких ідентичність аналізується з точки зору місця ідентичності у структурах культури та як феномен у сучасному глобалізованому світі.

Мета статті. Дослідження культурної ідентичності в сучасності тим нагальніше, чим глибшою стає в глобалізованому суспільстві криза людської ідентичності, як індивідуальної, так і групової. Руйнування традиційних моделей ідентичності – процес доволі швидкий та небезпечний. Серед його наслідків такі як : загублені смисли та цінності життя, сутність особистості, приналежність до певної культурної спільноти. Головною метою ми маємо аналіз міжкультурних комунікацій як потенційного ресурсу для ефективності процесу формування і утримання культурної ідентичності особистістю в полікультурному просторі.

Виклад основного матеріалу. У даних умовах ситуація кризи ідентичності може сприяти загостренню питань щодо культурної ідентичності особистості та групи і подоланню її шляхом реконструкції ідентичності в сучасному полікультурному світі. Тому на межі тисячоріч явища, пов'язані з культурною ідентичністю, привертали все більшу увагу.

У комунікативному дискурсі є твердження про те, що кожна людина стає носієм тієї культури, в якій вона зростає і формується як особистість. В повсякденному житті це не помічається, оскільки специфічні особливості рідної культури сприймаються як даність, але саме при зустрічі з іншою культурою особливості сприймають форму відмінностей і людина має усвідомити, що існування інших культурних форм, які стосуються поведінки, переживань, способів мислення, відрізняються від відомих. Нові враження про оточуючий світ перетворюються у свідомості людини в установки, ідеї, очікування, стереотипи, які стають регуляторами її поведінки та комунікацій. Становлення ідентичності людини відбувається шляхом зіставлення та протидії різних думок та позицій груп, таких, які проявляються під час взаємодії з ними. В процесі

чого відбувається у розумінні особистістю свого місця та ролі як члена певної спільноти, що і є культурною ідентичністю. Таким чином, культурна ідентичність базується на уявленнях про «своїх» та «чужих». Саме у культурних комунікаціях людина дізнається про інші цінності, способи мислення та поведінки «чужих», які певним образом реагують на його власні цінності та конструкції дій. В парадигмі толерантності в полікультурному світі образ «чужого» намагаються змінити на «іншого» [2, с. 239]. Якщо «чужий» за смислом означає іноземного, пришлого, незнайомого, більш того, недоступного до пізнання, а тому і ворожого, небезпечного, а може, і шкідливого, то в образі «іншого» апіорі губиться домінанта ворожого та потенційно шкідливого.

«Інший» ближче до «свого», ніж «чужий». Тому міжкультурні комунікації повинні сприяти кращому розумінню світу взагалі, та його окремих представників зокрема, вести до перетворення образу невідомого, небезпечного та шкідливого на знайомий, такий якого не слід побоюватися та чекати від нього тільки негараздів. Отже, можна казати про наявність розширення можливостей формування та збереження культурної ідентичності шляхом підвищення толерантності особистості. Аналізуючи такі можливості, звернемося до аналізу культурних факторів, які впливають на процес ідентифікації особистості. Це необхідно, тому що особистість, будучи інтегрованою в культуру, знаходиться з нею в великій кількості зв'язків, вона впливає на культуру так само, як і культура впливає на особистість.

Соціальні психологи виокремлюють десять особливостей, які забезпечують відмінності між культурами: національний характер, сприйняття, мислення, концепції часу, концепції простору, мова, невербальна комунікація, цінності, поведінка, соціальні групи та відносини. Ця класифікація пов'язана з моделями культури Ф. Тромпернаарса і Ч. Хамптен-Тюрнера, які стверджували, що культура це набір з трьох концентричних кругів з основних поглядів, норм та цінностей, продуктів культури. В свою чергу, соціологи вказують на два основних фактора, які визначають особливості культури – це колективістська чи індивідуалістська її сутність. Колективна орієнтація має на

увазі, що колектив (група) первинні за своєю суттю, а індивідуалістська – навпаки – на перше місце ставить індивідуальність, а колектив (групу) вбачає похідним від неї. Ці ідеї були закладені Е. Дюркгеймом, потім доповнені Ф. Тоннісом, а нещодавно розвинуті Г. Хофстедом, Б. Маркусом, Г. Тріандісом.

В основі колективістських норм полягає принцип групової корисності (користь для групи), а для індивідуалістських – основоположним є індивідуальна користь (для індивіда). Індивідуалістська парадигма має на увазі, що кожний сам відповідальний за свою судьбу та стан свого життя, тоді як колективістська вбачає у всьому спільну відповідальність за кожного члена груп – його стан, добробут. Ці настанови – колективістська та індивідуалістська – глибоко укорінені в ментальності людей, їхньому психологічному складі і тісно пов'язані з процесами ідентифікації та ідентичності особистості [3, с. 27].

Процес формування ідентичності тримається на двох головних механізмах – індивідуація та соціальна ідентифікація. У людини поступово складається Я-концепція, яка включає в себе і когнітивні відмінності, які допомагають відрізнити своє «Я» від того, чим «Я» не є. А також ідентифікацію, тобто ототожнення себе з певними об'єктами-суб'єктами зовнішнього світу. Поступово особистість отримує уявлення про систему «Я – Вони» та «Ми – Вони». Вже в двадцяті роки минулого сторіччя виникло протистояння двох типів філософування – філософії трансценденталізму та діалогічної філософії, яке виростало з уявлень про людину саму по собі та людину в діалозі з іншими. Тема діалогу та комунікації ставала на початку ХХ ст. однією з головних, тому що все загострювалися проблеми, пов'язані з відчуженістю, поодинокістю людини, двоїстого ставлення людини до світу. Мартін Бубер вперше виклав свою головну творчу ідею – вчення про діалог в книзі «Я і Ти», яка побачила світ в 1923 р. До певного ступеня він знаходився під впливом ідеї зустрічі, зустрічі – зіткнення, що належала Я. Морено. Але фактично М. Бубер поклав початок діалогічної філософії та серед його заслуг підкреслюють те, що він гостро поставив питання про необхідність для особистості комунікації як такої [1, с. 175]. Його часто порівнюють з

М. Бахтінім, Дж. Г. Мідом, Ю. Хабермасом, А. Шуцем. Його розвідки вплинули на розвиток теорії комунікативної дії та діалогічної філософії. Культура стала розглядатися як процес комунікацій.

М. Буберу вдалося пояснити причини відчуження людини у світі «Оно», пошуки її в духовній сфері, намагання жити у світі «Ти». В своїй видатній праці «Я і Ти» він писав про те, що сучасний світ стає для людини все більш чужим і холодним, в якому вона відчуває себе все більш самотньою та «безхатньою». Філософ знайшов шлях до себе та до дому через відкриття для себе світу «Ти» через любов до іншої людини, до природи, до світу: «Доки людина спасається в собі самої, вона не може принести світу ні радості, ні горя, світу нема до неї діла. Лише тому, хто вірить в цей світ, дана можливість взаємодіяти з ним; <...>. Якщо ми кохаємо реальний світ, який ніколи не дасть себе знищити, кохаємо реально, в усьому жаху, якщо ми відважимося заключити його у обійми нашого духу, – наші руки зустрінуть інші, які сплетуться з ними» [1]. За М. Бубером, живучі в світі «Ти», особистість звільнюється від причинно-слідчих зв'язків, отримує свободу, стає здібною до творчості. Ці думки були розвинуті в працях таких філософів як Г. Марсель, Х. Ортега-і-Гасет, С. Франк та ін.

До культурних синдромів, які впливають на процес ідентифікації, крім дихотомії індивідуалізм – колективізм, також відносять: відкритість – закритість культури (тобто готовність, відкритість до комунікацій з представниками інших культур), дистанцію влади (ставлення до влади) – фактори, які так чи інакше залежать від співвідношення колективізм – індивідуалізм [3, с. 33].

Але для розуміння ситуації з ідентичністю особистості в сучасному полікультурному світі необхідно пам'ятати про існування певної динаміки її розвитку в ході культурної адаптації та культурних змін, оскільки ми живемо в світі, де все швидко змінюється. Крім того, слід ураховувати і те, що не тільки культура впливає на особистість, а і особистість робить певний вплив на культуру і призводить до її змін в цілому. Ці зміни можуть бути повільними чи

швидкими, помітними або не дуже, що буде диктувати характер змін в динаміці ідентичності людини. Найбільший вплив на ідентичність завжди чинять швидкі докорінні зміни, отримав в науці назву «культурного шоку». Вперше цей термін застосував американський антрополог К. Оберг стосовно випадку, коли людина попадає в зовсім нову для неї культуру чи культурну ситуацію. За К. Обергом, стан культурного шоку означає для людини втрату особистої та соціальної ідентичності, що супроводжується кризою цінностей, соціальним дискомфортом. Культурний шок може призводити до високої тривожності, депресії, відчуженості, а потім і психосоматичних захворювань. Ступінь і стан, в яких проявляється культурний шок, залежать від індивідуальних особливостей людини, яка потрапляє в іншу культуру. Шоковий стан посилюється занепокоєнням, яке є результатом того, що соціальні відносини втрачають свої звичні знаки і символи.

Традиційно це явище розцінювалось як глибоко негативний досвід при зіткненні з іншою культурою. Однак, за свідченням антропологів та психологів останніх десятиріч в ньому став вбачатися деякий потенціал для розвитку ідентичності особистості і суспільства в цілому. Дослідження довели, що сприйняття нових цінностей, способів дій та поведінки здатні сприяти особистісному зростанню [3, с. 36]. Так, візитери можуть отримувати соціальну підтримку оточення в інокультурному середовищі, долаючи, тим самим, культурні відмінності, – вивчити мову, ознайомитися з місцевою культурою. Тривога та депресія можуть повільно змінитися оптимізмом, відчуттям впевненості і задоволеності. В результаті цього людина буде відчувати себе більш пристосованою й інтегрованою у життя суспільства, а також психологічно відновленою, загартованою, більш стійкою.

Таким чином, у рамках єдиної власної культури в особистості, як правило, створюється ілюзія власного бачення світу, єдино вірного способу життя, певного менталітету, як єдино можливого і, головне, єдино допустимого. Переважна кількість людей не усвідомлює себе продуктом окремої культури. Тільки вийшовши за межі своєї культури, тобто зустрівшись з іншими

світовідчуттям, світоглядом, способами поведінки і дій, можна зрозуміти специфіку власної свідомості, побачити відмінність культур – своєї та іншої. Допомагати на цьому шляху можуть такі міжкультурні явища, як засоби масової інформації, Інтернет, транснаціональний бізнес, туризм. Ці засоби, формуючи у людей уявлення про інші культури, формують щоденний досвід існування в полікультурному світі, впливаючі, тим самим, на саму культуру. Поступово вони стають більш важливими для ідентичності людини, ніж прямі міжкультурні зв'язки.

Дослідники Д. Морлей і К. Робінс в книзі «Spaces of Identity», яка побачила світ в 2002 р., написали, що глобалізація веде до кризи ідентичності, в ході якої становлення міжкультурної людини в процесі «стрес – адаптація – стрес» має на увазі розширене розуміння людських станів і культурних відмінностей та розуміння того, що більше, ніж культурна перспектива. Ця тенденція має впливати на розвиток здібностей гнучко реагувати на процес міжкультурної взаємодії. Тобто, мультикультурна людина є гнучкою, що дозволяє їй пристосуватися до будь-якої ситуації, креативно управляючи нею в разі напруженості або конфлікту. Постійно вступаючи в міжкультурні контакти, особистість досягає максимальної здатності спілкуватися з індивідами-представниками інших культур і приймати рішення незалежно від цінностей певної культури, враховуючи цілісність цінностей двох або більше культур.

Література

1. Бубер М. Я и ты / М. Бубер // [Пер с нем.]. – М. : Высшая школа, 1993. – 175 с.
2. Грива О. А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища : дис. ... докт. філос. наук : 09.00.10 / Грива Ольга Анатоліївна. – Київ, 2008. – 417 с.

3. Коростелина К. В. Система социальных идентичностей: опыт анализа этнической ситуации в Крыму / К. В. Коростелина. – Симферополь : Доля, 2002. – 255 с.

В статье рассмотрены проблемы культурной идентичности в современном поликультурном мире. Актуальность данного рассмотрения связана с тем, что в глобализованном обществе разворачивается кризис культурной идентичности, как индивидуальной, так и групповой. Главной целью статьи авторы видели анализ межкультурных коммуникаций как потенциального ресурса для повышения эффективности процесса формирования и удержания культурной идентичности личностью в условиях многокультурного образования.

Ключевые слова: межкультурные коммуникации, культурная идентичность, поликультурный мир, многокультурное образование.

The article deals with the problems of cultural identity in contemporary multicultural world. In globalised society the topicality of this consideration is related to the crisis of human identity, both individual and group one. The matter of the authors' main concern was the analysis of intercultural communication as a potential resource to improve the efficiency of the formation and maintenance of personality cultural identity in multicultural education conditioning.

Key words: intercultural communication, cultural identity, multicultural world, multicultural education